

Cuprins

Prefață – <i>Istoria lumii noastre prin lupa alterității</i>	7
<i>Nume și date</i>	13
<i>Introducere</i>	15
Capitolul 1 – <i>Lumea Mijlocie</i>	27
Capitolul 2 – <i>Hegira</i>	45
Capitolul 3 – <i>Nașterea Califatului</i>	64
Capitolul 4 – <i>Schisma</i>	89
Capitolul 5 – <i>Imperiul Omeiazilor</i>	106
Capitolul 6 – <i>Perioada Abbasidă</i>	121
Capitolul 7 – <i>Cărturari, filosofi și sufiști</i>	133
Capitolul 8 – <i>Intră în scenă turcii</i>	164
Capitolul 9 – <i>Prăpădul</i>	183
Capitolul 10 – <i>Renașterea</i>	215
Capitolul 11 – <i>Europa în această perioadă</i>	263
Capitolul 12 – <i>Occidentul vine în Orient</i>	284
Capitolul 13 – <i>Mișcările reformatoare</i>	319
Capitolul 14 – <i>Industrie, constituții și naționalism</i>	346
Capitolul 15 – <i>Afirmarea moderniştilor laici</i>	383
Capitolul 16 – <i>Criza modernității</i>	403
Capitolul 17 – <i>Valul se întoarce</i>	419
<i>Postfață</i>	443
<i>Structura doctrinei islamice</i>	454
<i>Mulțumiri</i>	455
<i>Bibliografie</i>	457
<i>Index</i>	463

Capitolul 3

Nașterea Califatului

11-24 d.H.

632-644

Credincioșii musulmani văd toată viața lui Mahomed ca o metaforă religioasă care iluminează sensul existenței, dar evenimentul religios nu se încheie odată cu moartea Profetului. El continuă prin intermediul primilor lui succesori, amintiți sub numele de Rashidun – „Cei Drept Îndrumați”: Abu Bakr, Omar, Otman și Ali. Întreaga dramă, de la revelația din peșteră până la Hegira și la moartea celui de-al patrulea succesori al Profetului, survenită aproape patruzeci de ani mai târziu, formează nucleul alegoriei religioase a islamului, analog în această privință cu Cina cea de Taină, Răstignirea și Învierea lui Isus Cristos în cadrul creștinismului.

Islamul a apărut într-o perioadă în care scrierea era bine dezvoltată. Oamenii scriau reviste, jurnale de călătorie, scrisori, documente oficiale birocratice și alte tipuri de lucrări. Pentru această perioadă există o documentație foarte bogată. De aceea s-ar părea că originile islamului ar trebui să se regăsească mai degrabă în domeniul ziaristicii decât al legendei. Cu toate acestea, ceea ce știm despre viața și vremurile acestor patru primi succesori ai lui Mahomed derivă în mare măsură dintr-o istorie scrisă cu câteva decenii mai târziu de Ibn Ishaq, care a murit în anul 151 d.H. (768).

Ibn Ishaq continua o linie lungă de tradiționaliști, arhivari ai culturii orale: bărbați și femei a căror meserie era să adune, să memoreze și să repovestească evenimentele importante. A fost primul din acest șir care a scris istoria completă, dar cea mai mare parte a cărții lui s-a pierdut. Însă înainte să dispară, alți autori au citat din ea, s-au referit la ea, au inclus extrase din ea în propriile lucrări, au scris sinopsisuri ale ei sau au parafrazat povestirile de acolo. (Recent, câțiva cercetători au încercat să reconstituie lucrarea lui Ibn Ishaq din fragmentele găsite în alte lucrări.)

Un istoric care l-a folosit pe Ibn Ishaq drept sursă majoră a fost Ibn Jarir al-Tabari, care a murit aproximativ la trei sute de ani după Hegira. A scris *Istoria profeților și a regilor* (39 de volume) care începe cu Adam și se încheie în anul 292 d.H. (915). Lucrarea lui a supraviețuit până în zilele noastre și cele mai multe dintre povestirile și detaliile pe care le-am citit despre Mahomed și despre succesorii săi provin din această carte. El este cel care ne spune ce culoare avea părul acestor bărbați, care era mâncarea lor preferată, câte cămile aveau. Discursurile lor fundamentale și conversațiile cu ei sunt scrise prin citare directă. Istoria lui nu este o relatare foarte ușor de citit, căci fiecare povestire este redată printr-un lanț nesfârșit și năucitor de nume – *isnad*, ale celor care au transmis, „lanțul transmiterii”: „X spune că Y i-a spus că a auzit de la Z că...” și, în sfârșit, urmează povestirea. După fiecare povestire urmează o altă variantă puțin diferită a acesteia, precedată de un alt *isnad*: „A relatează că a auzit de la B că C a spus că D a povestit că...” [povestirea]. Tabari nu spune care dintre versiuni este cea adevărată; le înșiră pur și simplu acolo și îl lasă pe cititor să decidă. De-a lungul secolelor, scriitorii și-au compilat propriile versiuni ale celor mai interesante povestiri, unele dintre ele au ajuns în literatura folclorică și au fost în cele din urmă incluse în versiunea islamică a „povestirilor biblice”, pe care le spuneau unor copii ca mine bunicii noștri acasă și profesorii de religie în școala primară.

În ansamblu, aceste povestiri reprezintă cronică a unei drame umane tumultuoase care s-a desfășurat în primii 29 de ani după moartea Profetului, o poveste cu personaje supradimensionate care se luptă cu probleme fundamentale, o povestire plină de episoade care evocă miracole și inimi sfârâmate. Este foarte posibil să fii părtinitor atunci când repovestești evenimentele, pentru că poți fi de partea unuia sau a altuia, este foarte posibil să faci speculații asupra motivelor și să emiți judecăți cu privire la deciziile oamenilor.

Pe de altă parte, aceste relatări au dobândit un statut alegoric: diferitele judecăți și interpretări sprijină diferite doctrine și reprezintă poziții teologice variate. Nu putem ști care sunt faptele reale din aceste relatări în sens jurnalistic, deoarece nu a ajuns până la noi nicio relatare nealterată a unui martor ocular. Dispunem numai de relatarea relatării unei relatări, un proces de trecere prin sită care a extras semnificația mitologică din evenimentele în stare pură. Iată, așadar, care este povestea succesiunii.

Primul calif (11–13 d.H.)

În momentul morții lui Mahomed, comunitatea a fost pusă în fața unei probleme copleșitoare. Nu se puneau numai problema „Cine este următorul nostru conducător?”, ci și „Ce este următorul nostru conducător?” Când moare un sfânt, oamenii nu pot pur și simplu să numească alt sfânt în locul lui, pentru că astfel de figuri nu sunt create prin alegere sau numire, ele apar de la sine; iar dacă nu apar, ei bine, oamenii pot să fie dezamăgiți, dar viața merge înainte. Când moare un rege, dimpotrivă, nimeni nu spune: „N-ar fi frumos să avem cândva alt rege?” Golul trebuie umplut imediat.

Când a murit Profetul Mahomed, a fost ca atunci când moare un sfânt, dar a fost și ca moartea unui rege. Era de neînlocuit, totuși, cineva *trebuia* să-i ia locul. Fără lider, Umma nu putea rămâne laolaltă.

Noul conducător trebuia să fie mai mult decât un rege, pentru că aceasta nu era o comunitate ca oricare alta. Era – așa cum credeau membrii ei – întruchiparea revelațiilor și exista pentru a exprima voința lui Allah, așadar pentru a transforma lumea. Conducătorul *acestei* comunități nu se putea impune prin inteligență, bravură, putere și alte asemenea trăsături. Trebuia să aibă o anumită putere sau binecuvântare divină. Dar succesorul lui Mahomed nu va mai fi un trimis călăuzit de Dumnezeu, pentru că însuși Mahomed spusese că aceștia nu vor mai exista. Așadar, dacă nu va fi rege și nici trimis călăuzit de Dumnezeu, *ce va fi acesta?*

În mod destul de curios, comunitatea musulmană nu s-a gândit deloc la acest lucru înainte de moartea Profetului; și nu s-a gândit nici în orele care au urmat imediat după moartea lui, pentru că nu era timp pentru discuții filosofice. Abia se răcise trupul Profetului și Abu Bakr a auzit vești tulburătoare. Musulmanii nativi din Medina se întâlneau ca să-și aleagă un conducător numai al lor, ca și când ei și imigranții de la Mecca ar fi fost grupuri separate. Acesta ar fi putut fi începutul sfârșitului Ummei!

Abu Bakr i-a adunat pe câțiva dintre tovarăși cei mai apropiați ai lui Mahomed, a dizolvat adunarea și i-a rugat pe locuitorii Medinei să se mai gândească. Musulmanii trebuiau să aleagă un singur conducător pentru toată comunitatea. A pledat în favoarea cuiva care să nu fie profet, nici rege, dar cineva care să convoace lumea la adunări, să modereze discuțiile și să țină comunitatea laolaltă. „Alegeți pe unul dintre aceștia doi”, a sugerat el, arătând spre irascibilul Omar și spre un alt tovarăș, apropiat al Profetului.

Omar a fost el însuși uluit. Să treacă înaintea lui Abu Bakr? De negândit! A apucat mâna bătrânului și a spus adunării că numai Abu Bakr putea fi conducător acum, că Profetul se dusese. Cu lacrimi în ochi, i-a jurat credință celui mai apropiat prieten al lui Mahomed, gest dramatic care a electrizat adunarea. Dintr-odată, Abu Bakr apărea ca singura alegere posibilă și cea mai firească: acest bărbat inteligent, iubit și care se distinsese în viață prin înțelepciune, curaj și compasiune. Într-un val de entuziasm,

adunarea a consimțit în unanimitate să-i permită lui Abu Bakr să ia titlul modest de *calif*, care însemna „adjunct”.

Acest titlu nu exista înainte să-l primească Abu Bakr. Niciun trib și niciun popor nu era condus la vremea aceea de un calif. Nimeni nu știa ce însemna titlul și ce puteri conferea deținătorului său. Primul deținător al titlului trebuia să precizeze aceste detalii.

Apoi Abu Bakr s-a dus la moschee, unde se adunase deja mulțimea. S-a anunțat alegerea lui. Într-un discurs foarte frumos de inaugurare, le-a spus celor de față: „Nu sunt cel mai bun dintre voi. Dacă voi face bine, să mă sprijiniți. Dacă voi face greșeli, nu șovăiți să-mi dați sfaturi... Dacă voi nesocoti legile Domnului și ale Profetului, voi pierde dreptul la ascultarea voastră”. Toți cei de la moschee l-au aclamat, la fel au făcut și membrii adunării.

Dar la moschee nu era chiar *toată lumea*. Unul dintre candidații de frunte la rolul de succesori nici măcar nu auzise că se discuta această chestiune. Vărul Profetului, Ali, spăla trupul Profetului când se întrunise sfatul bătrânilor. Când a auzit că se discuta despre așa ceva, hotărârea fusese deja luată.

Ne putem imagina cât de mult îl deranjase acest lucru. În ultimele luni ale vieții Profetului, poate că Ali avusese sentimentul că el va fi succesorul acestuia și nu era nevoie de nicio discuție, căci el se afla cel mai aproape de Profet în toate privințele. Mahomed avea mai mulți veri, dar Ali era special, deoarece tatăl lui, Abu Talib, îl adoptase pe Mahomed și îl crescuse ca pe propriul fiu, ceea ce făcea ca Ali și Mahomed să fie chiar frați.

Dar Ali era cu aproape 30 de ani mai tânăr decât Mahomed, iar în cultura tribală arabă un frate mult mai în vârstă are un statut aproape paternal față de frații și surorile lui. De fapt, pe când era copil, Ali se mutase cu Mahomed și cu Khadija și crescuse în cea mai mare parte în gospodăria lor, așadar, pe lângă faptul că era practic ca un frate pentru Mahomed, era și ca un fiu pentru el. Mai mult chiar, Ali era prima persoană după Khadija care a acceptat islamul: primul bărbat musulman.

Când asasinii veniseră să-l ucidă pe Mahomed în pat, Ali fusese cel care se înfășurase în cearșafurile lui și îi luase locul, riscând să primească lovitura de cuțit. La Medina, când musulmanii erau în pericol de a fi nimiciți, Ali fusese cel care se purtase adesea ca un adevărat Ahile al islamului – pentru că pe atunci bătăliile începeau adesea cu lupta dintre doi reprezentanți ai celor două părți și la fiecare confruntare de acest fel, când tribul coraișitilor striga la musulmani să le trimită pe cel mai bun războinic al lor, Mahomed îl numea pe Ali.

În Bătălia de la Uhud, când totul părea pierdut și câțiva musulmani fugiseră acasă, Ali fusese dintre cei care se adunaseră în jurul Profetului și îl aduseseră înapoi acasă rănit, dar în viață.

Pe măsură ce comunitatea a prosperat și Mahomed a devenit șeful statului, l-a ținut pe Ali alături de el, mâna lui dreaptă. La întoarcerea acasă, după ultima sa predică, Mahomed le-a spus oamenilor: „Toți aceia dintre voi care mă consideră pe mine protectorul lor, trebuie să-l considere pe Ali protectorul lor”.

Acum, toate acestea nu însemnau că, după ce el nu va mai fi, Umma ar trebui să-l considere pe Ali drept conducător?

În timp ce toți tovarășii lui Mahomed aveau charismă, strălucirea lui Ali era apreciată drept spirituală numai de un grup restrâns de partizani, mulți dintre ei musulmani tineri, care simțeau radiind de la Ali ceva asemănător cu autoritatea pe care o simțeau toți oamenii emanând de la Mahomed.

Toate cele de mai sus îl evidențiau pe Ali ca pe un personaj special, dar mai era un factor care îl ridica mai presus de toți și acesta ar fi trebuit să fie cel mai important dintre toți, sau așa a părut retrospectiv pentru musulmani: Mahomed nu avusese fii. Numai fiica lui avusese fii, care trecuseră de vârsta copilăriei, iar această unică fiică era Fatima, căsătorită cu Ali. Fiii lui Ali erau așadar nepoții lui Mahomed, iar descendenții lui Ali ar fi fost descendenții Profetului. Ali și Fatima erau rude de sânge cu Mahomed.

Dar să lăsăm toate acestea deoparte și să ni-l imaginăm pe Ali în casă, împreună cu femeile, copleșit de durere în timp ce spăla

trupul Profetului. Apoi să ni-l imaginăm ieșind afară în acea zi cumplită a noii lui vieți, încă dezorientat din cauza nenorocirii care îl lovise, ca să afle că, în timp ce el pregătea trupul lui Mahomed pentru înmormântare, grupul de tovarăși apropiați ai Profetului alegea un succesor, nu numai ignorându-l pe Ali, dar fără să se consulte măcar cu el, fără să-l informeze cel puțin că avea loc o asemenea adunare. În mod sigur, Ali a simțit că merita ceva mai multă considerație!

Pe de altă parte, fiecare punct în favoarea lui Ali era împotriva lui din altă perspectivă. Ali era apropiat de Profet? Făcea parte din familia lui? Bravo lui, dar când spusese Allah că acorda privilegiu speciale unei anumite familii? Succesiunea dinastică era o modalitate învechită, ceva ce islamul propunea să fie răsturnat!

În plus, Profetul spusese că nu vor mai fi *trimiși* după el. Dacă era adevărat, charisma lui Ali nu avea nicio semnificație religioasă, iar în acest caz nu trebuiau oare musulmanii să separe linia rudeniei Profetului de rolurile de conducere din comunitate, tocmai pentru a preîntâmpina o concentrare nedorită a puterii, ceea ce ar fi distorsionat universalismul egalitar al mesajului islamic? Văzută în această lumină, charisma lui Ali era exact calitatea care făcea calificarea lui pentru această misiune îndoielnică. Nu cumva aceasta i-ar fi încurajat pe partizanii lui mai înflăcărați să-l declare un nou profet?

Nu, spuneau susținătorii lui Abu Bakr, comunitatea avea nevoie în acest moment de o judecată limpede, nu de patima tinereții. Ali abia trecuse de treizeci de ani la vremea respectivă. Abu Bakr avea aproape șaiszeci. În Arabia acelor vremuri, era de neconceput să se aleagă drept conducător al unei comunități un tânăr de treizeci de ani în locul unui bărbat de șaiszeci. Însuși cuvântul *șeic*, titlul conducătorului tribal, însemna, de fapt, „bătrân”.

Unii spun că Ali a avut nevoie de șase luni de zbucium personal ca să accepte această alegere, timp în care unii dintre susținătorii mai neconvenționali ai lui Abu Bakr l-au amenințat și i-au agreat familia. În timpul unei astfel de încăierări, se spune că cineva

trântise ușa peste pântecul Fatimei, care era însărcinată, așa încât avortase pe cel care ar fi fost al treilea nepot al Profetului.

Alții afirmă că Ali i-a jurat credință lui Abu Bakr la numai câteva zile după ce acesta și-a preluat postul, a minimizat agresiunea suferită de Fatima, atribuind avortul unui accident. Un dezacord ca acesta nu poate fi rezolvat niciodată prin apelul la dovezi. Însă el reflectă poziția ocupată de fiecare în cadrul schismei teologice provocate de succesiune, deoarece dezacordul dintre susținătorii lui Abu Bakr și Ali a dat naștere celor două secte diferite ale islamului, *sunniții* și *șiiții*, fiecare având o versiune diferită a evenimentului. Partizanii lui Ali au devenit *șiiți*, cuvânt care înseamnă pur și simplu „partizani”, și au rămas convinși până în ziua de astăzi că Ali a fost singurul succesori legitim al Profetului.

Oricum ar fi fost, în șase luni conflictul s-a încheiat și exact la timp, deoarece o nouă criză amenința supraviețuirea islamului. În toată Arabia triburile părăseau alianța pe care o realizase Mahomed. Cei mai mulți afirmă că nu juraseră niciodată credință lui Abu Bakr sau Ummei, ci numai lui Mahomed însuși și jurământul nu mai avea valoare din moment ce Mahomed murise. Aparent, toate aceste triburi se convertiseră la islam și multe dintre ele insistau că sunt încă musulmane. Recunoșteau în continuare unicitatea Domnului și autoritatea lui Mahomed. Continuau să se roage, să țină post, să se abțină de la băutură și depravare – dar să plătească *zakat*? Impozitul de caritate care trebuia achitat trezoreriei din Medina. Nu, asta nu mai puteau tolera: niciun ban pentru Medina!

Câțiva conducători tribali au mers chiar mai departe. Au susținut că acum ei erau trimișii în viață ai lui Allah. Au afirmat că primeau revelații și aveau permisiunea să emită legi divine autorizate. Acești noi parveniți își imaginău că pot folosi modelul inițiat de Mahomed pentru a alcătui comunități suverane „sacre” în concurență cu Umma.

Dacă Abu Bakr ar fi permis acestor inițiative să meargă mai departe, cu siguranță că islamul s-ar fi dezvoltat în altă direcție.

Capitolul 13

Mișcările reformatoare

1150-1336 d.H.

1737-1918

În același timp în care aveau loc aceste evoluții politice, în arena intelectuală se desfășura o poveste crucială. Începuse înainte de 1800 și continuase mult după aceea, cu consecințe care zguduie lumea și astăzi: este vorba de mișcările de conștientizare și de reformă care au străbătut întreaga lume musulmană în același timp în care europenii inundau aceste teritorii.

Cele două povești sunt legate una de alta, deși nu sunt identice. Un fel de provocare generală la adresa statu quo-ului musulman urma să aibă loc cam în același timp, chiar și fără europeni. De ce? Pentru că în lumea musulmană, în preajma anului 1700, instituțiile religioase birocratizaseră spiritualitatea într-un mod foarte asemănător cu felul în care Biserica Catolică birocratizase creștinătatea la sfârșitul Evului Mediu în Europa. Întregul sistem al legii musulmane fusese elaborat atât de detaliat, încât nu mai exista loc pentru niciun fel de creativitate a unui nou entuziast. Aplicarea șariei până în cel mai mic amănunt al vieții personale și sociale era ceva dat pentru totdeauna. Puterea învățaților ulema era tot mai mare. Ordinele sufiste fuseseră instituționalizate, iar autoritățile de la toate nivelele căzuseră de acord că „porțile jihadului erau închise”.

Ijtihad, să ne amintim, însemna „gândirea liberă și independentă bazată pe rațiune”. Nu se putea abate de la Scriptură, dar consta într-o gândire creativă, ținând seama de implicațiile Scripturii. Învățații musulmani permiseseră cândva ca *ijtihad*-ul să se exercite în chestiunile nerezolvate în mod explicit de Coran; apoi de Coran și *hadith*-uri; apoi de Coran, *hadith*-uri și învățații anteriori cu autoritate... Și astfel, în secolul al XVIII-lea, învățații de marcă au căzut de acord că nu mai există chestiuni nerezolvate. Totul era deja acoperit, totul fusese elaborat; oamenii de rând nu mai aveau nevoie să-și exercite gândirea liberă și independentă. Nu le mai rămăsese nimic altceva de făcut decât să respecte regulile.

Dar respectarea regulilor nu oferă împlinirea spirituală pe care oamenii o caută în religie. Birocratizarea islamului a creat în mare măsură aceeași lipsă de respect și nemulțumire pe care le-a provocat în creștinătate Reforma Protestantă. Și la mijlocul secolului al XVIII-lea în toată lumea musulmană au început să apară mișcări reformatoare.

Nu a existat niciodată o versiune musulmană a Reformei Protestante din Europa și, astfel, niciuna dintre consecințele pe care le-a avut Reforma: aici nu a apărut nicio doctrină a individualismului, religia nu s-a cuplat cu naționalismul (cu excepția Iranului, într-un anumit sens), nu a existat o separare a bisericii de stat, nici o împărțire conceptuală a lumii între domeniul laic și cel religios, nu a existat o evoluție bruscă a liberalismului de stil iluminist și, așadar, nici revoluții democratice, științifice sau industriale.

De ce nu?

Ei bine, în primul rând pentru că unele dintre problemele care au dus la reformă nu au existat în islam. Reformatorii protestanți s-au revoltat împotriva Bisericii; islamul nu avea Biserică. Reformatorii protestanți au atacat autoritatea papei; islamul nu avea papă. Protestanții au spus că preoții nu puteau să intermedieze între om și Dumnezeu; islamul nu a avut niciodată o preoțime